

ERMENİ PSİKOLOJİK OPERASYONUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ VE AŞAMALARI

(THE HISTORICAL EVOLUTION AND STAGES
OF THE ARMENIAN PSYCHOLOGICAL OPERATION)

Prof. Dr. Ümit ÖZDAĞ

21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Yönetim Kurulu Üyesi
uozdag@21yyte.org

Prof. Dr. Özcan YENİÇERİ

21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Yönetim Kurulu Başkanı
ozcanyeniceri@gmail.com

Özet: *Türk toplumuna “Ermeni soykırımı” tezini kabul ettirmek amacı ile yürütülen kapsamlı çalışmalar, 1920’li yılların başından itibaren başlamıştır ve günümüzde de devam etmektedir. Bu çalışmaların en önemli ayaklarından birini, Türk toplumuna karşı yürütülen psikolojik operasyon oluşturmaktadır. Bu makalede “Ermeni soykırımı psikolojik operasyonu” yedi aşamada incelenmekte ve şu ana kadar elde ettiği kısmi sonuçlar üzerinde durulmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Ermeni, Psikoloji, Operasyon, Türkiye, ASALA.*

Abstract: *Comprehensive activities for the purpose of the “Armenian genocide” allegations to be accepted by the Turkish community has started in the beginning of the 1920’s and still continues today. One of the most important branches of these activities entails the psychological operation against the Turkish community. This article examines the “psychological operation of the Armenian genocide” in seven steps and emphasizes the partial results obtained until now.*

Key Words: *Armenian, Psychology Operation, Turkey, ASALA.*

Türkiye’yi terk ederek, ABD, Fransa ve Ortadoğu’ya yayılarak Ermeni Diasporasını oluşturan Ermeniler, sözde Ermeni soykırımı tezini, Türk toplumuna kabul ettirmek amacı ile çok boyutlu çalışmalar, 1920’lerin başında başlamış, sonra uzun bir süre için durgunluğa gömüldükten sonra, 1970’lerin başlarından itibaren tekrar sistemli bir şekilde sürdürülmeye devam edilmiştir. Bu sistemli çalışma ile Türklerin Ermenileri soykırım ile yok etmek için planlı bir süreci 1915’de yürürlüğe koyduklarının Türk toplumuna kabul ettirilmesi

için uygulamaya konulmuş bir psikolojik hareket gerçekleştirilmektedir. Ermeni psikolojik savaş mekanizması üzerine kapsamlı çalışmalar yapmış olan Erdal İter Ermeni propogana mekanizmasını “örgütlenme+hareket;+propaganda; propaganda+örgütlenme süreci ve zinciri” olarak tanımlamaktadır.¹

Bu aşamada Ermeni propogandasının amacı, Türkiye Cumhuriyeti’ne sözde soykırımı kabul ettirmek üzerine kurulmuştur.

Türkiye’ye karşı sürdürülen “Ermeni soykırımı psikolojik operasyonu”, 1990’ların sonunda itibaren aynı zamanda ucu açık ve sanal Avrupa Birliği tam üyelik sürecinde Türkiye’nin federalleştirilmesi girişiminin bir parçası olan “kültürel savaşın” bir parçası haline gelmiştir. Bu aşamada Ermeni propogandasının amacı, Türkiye Cumhuriyeti’ne sözde soykırımı kabul ettirmek üzerine kurulmuştur. Bu amaçla, Ermenistan ve

Ermeni diasporası, Türkiye’ye yönelik olarak iki ana eksenli bir propaganda çalışması başlatmıştır. Bu ana eksenlerden birisini Türkiye dışındaki Ermeni psikolojik operasyonları oluşturmaktadır. Bu operasyonları birkaç başlık altında toplamak mümkündür.

- a) Yabancı parlamentolardan Ermenilere 1915 yılında Osmanlı Devletinin soykırım yaptığını onaylayan yasaların çıkarılması,
- b) Batılı sigorta şirketleri ve bankalara tazminat davaları açılması,
- c) Ermeni soykırımı yapılmadığı görüşünün açıklanmasına hapis cezaları getiren yasal düzenlemelerin yapılması,
- d) Değişik ülkelerde okul kitaplarına Ermeni soykırımı maddesinin eklenmesi bu faaliyetlerin en önemlileridir.²

Ermeni propogandasının ikinci ana eksenli birincisinden daha da çüretkardır. İkinci ana eksenin temel hedefi, Türk halkının sözde soykırımı kabul edilmesini sağlayacak kültürel, psikolojik ve politik ortamı sağlamaktır. Aşağıda bu iki ana eksenin ana aşamaları ve nasıl geliştiği üzerinde durulacaktır.

Ermeni Psikolojik Operasyonunun Birinci Aşaması: 1879-1916

Ermeni psikolojik operasyonunun 19. Yüzyıl’da gerçekleşen birinci aşamasında

1 E. İter, a.g.e., s.29.

2 Benzer bir yaklaşım için bkz. Gürbüz Evren, *Son Celse-Lütfen Uyanın Türkiye Ermeni Soykırımı Suçlusu Kabul Edilecek*, Güncel Yayınları, İstanbul 2008, s.18.

propagandanın en önemli aracı Doğu Anadolu’da kurulan İngiliz ve diğer konsolosluklar ve İngiliz, Amerikan Protestan misyonerleri olmuştur.³ Bu misyoner merkezleri ve konsolosluklar, Müslüman vahşi Türklerin zayıf ve mazlum Hıristiyan Ermenilere yaptığı “baskı ve mezalimi” buna inanmaya hazır Avrupa ve Amerikan kamuoylarına aktarmışlardır.⁴

Yukarıda Ermenileri tahrik eden odaklardan birisi dikkat çektiğimiz Amerikan ve İngiliz misyonerleri sadece Ermenileri tahrik etmekle kalmamış, Batı kamuoyunu da Türkiye’ye karşı kıskırtmışlardır. Amerikalı misyoner Edwin M. Bliss’in 1896’da ABD’de yayınlanan “Turkey and the Armenian Atrocities” adlı kitabı sayısız örnekten sadece birisidir. Bliss şöyle demektedir:

“(Ermenilerin) Ülkeleri, eğer mensup olduğu din imkan bıraksa, ordusu ve erkânı ile ne zalim ne de kindar olmayacak, ayrı bir ırktan zengin ve kudretli bir hükümdar tarafından kontrol edilmektedir. Bu ırk Müslümandır ve kendilerine asırlar boyu, Allah’ın takdirini ve ebedi saadeti kazanabilmek için en geçerli pasaportun bir Hıristiyan öldürmek olduğu tekrar edile gelmiştir. Bu korkunç fanatizmin marazi etkisi altında, geçen yıl içinde himayelerindeki zavallı Hıristiyanlara kurtlar gibi saldırarak, bir kusur işledikleri için değil, sadece Hıristiyan oldukları için erkek, kadın ve çocukları acımasız bir şekilde katletmişlerdir.”⁵

Clair Price, 1923’de kaleme aldığı “The Rebirth of Turkey” adlı kitabında yakın geçmişi anlatırken, Amerikalı misyonerlerin Ermeni azınlık konusunda Batı ve Amerikan kamuoyunu nasıl yanıltıcı ve yanıltıcı yönlendirdiğini anlatmaktadır.⁶ Bu dönemde gerçekleşen Ermeni propagandasını değerlendiren E. Alexander, Batılı gazetecilerin vahşet olaylarını abarttıklarını, hiç gerçekleşmemiş olayları yazdıklarını, Amerika’ya sadece para getirdiği için Türk aleyhtarı haberlerin geçildiğini kaydetmektedir.⁷

Anılan dönemde Ermeni psikolojik savaşının temel mekanizmasını Dr. Recep Karacakaya şu şekilde anlatmaktadır: “Evvvela Küçük Asya’da zoraki bir olay çıkarılıyor, bunu yerel makamların Ermenileri tutuklaması takip ediyor, orada bulunan Ermeni din görevlisi olayı patriğe, konsolos bağlı olduğu sefire ve bakanlığına, Misyonerde bağlı bulunduğu teşkilata, arzu ettiği gazete ve sefaretlere, onlardan da dünya basınına intikal ediyordu. Ve haber her kademe de çarpıtılıyor ve

3 Bu konuda bkz. Osman Kılıç, “Protestan Misyonerler ve Ermeni Olaylarına Etkileri”, *Ermeni Araştırmaları*, Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, Yaz 2008, Sayı 29, s.137-157.

4 G. Balcı, a.g.e., s.13.

5 Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Remzi Yayınevi, 6. baskı, İstanbul 2005, s.54.

6 A.g.e., s.59.

7 A.g.e., s.69.

çeşitli yorumlara vesile oluyor ve bu kısır döngü bir çığ gibi büyüyordu. Bu aslında Hınçak Nizamnamesinin bir gereği idi.”⁸

Ermeniler, propaganda faaliyetlerini, Londra ve Paris gibi şehirlerde çıkardıkları gazetelerle de desteklemekteydiler. Ermeni komiteleri, ABD dahil Batılı başkentlerde, kitaplar ve beyannameler yayınlıyor, toplantılar düzenliyor, afişler asıyorlardı. Ayrıca, yüz yüze görüşmelerle karar alıcılar da etkilenmeye çalışılıyordu. Havas ve Reuter gibi haber ajansları da hayali Ermeni katliamlarını yayma konusunda istekli davranıyorlardı. Ermeni din adamlarının da “Hıristiyanlık dayanışmasını” oluşturmak amacı ile, Osmanlı Devleti’nin Hıristiyanları ezdiği temasını vurgulayarak, ciddi propaganda çalışmaları yaptıkları gözlenmekteydi.⁹

Ermeni Psikolojik Operasyonun İkinci Aşaması: 1916-1930

Ermeni soykırımına dair propaganda hemen 1916’da Birinci Dünya Savaşı sırasında başlamıştır. Bu propagandanın iki ayağı vardır. Bu ayaklardan birisini Ermeni hayranı bir Alman Protestan ilahiyatçı Johannes Lepsius’un “Ermeni Halkının Türkiye’deki Durumunu Anlatan Rapor” adlı kitabı ile İngiliz propaganda mekanizmasının tarihçi Arnold Toynbee’ye yazdırdığı “Mavi Kitap” teşkil etmiştir.

İlahiyatçı J. Lepsius, 1896/97’de Ermenilere yardım amaçlı bir kuruluş oluşturmuştur. Ermeniler ile ilgili ilk kitabı ise 1896 senesinde yayınlanmış ve Rusya dahil Avrupa’da büyük ilgi çekmiştir. Lepsius, 1916’da “Bericht über die Lage des Armenischen Volkes in der **Turkei**” adlı kitabı yayınlamıştır. Lepsius, 1919’da Alman Dış İşleri Bakanlığı’nın isteği üzerine Alman arşivinden seçtiği 444 belge ile Almanya’yı savaştan sonra yapılacak barış anlaşmasında karlı bir konuma getirecek kitap hazırlamıştır. Lepsius, bu kitabında sadece Almanya’yı aklamakla kalmamış, Türkiye’yi de ağır şekilde suçlamıştır.¹⁰

Tarihçi Toynbee ise Birinci Dünya Savaşı sırasında “**Wellington House**” adlı İngiliz psikolojik savaş mekanizmasında çalışmıştır. Wellington House’ın yöneticisi Masterman’ın karısı Lucy Masterman, kocasının hayatını anlattığı kitabında Wellington House’un yaptığı işi şu şekilde özetlemiştir: “Onun itiraz ettiği husus, dairesinin yapılan iş icabı her türlü dürüstlüğü ve mantığı unutmasının talep edilmesi idi.”¹¹ Diğer bir ifade ile Wellington House bir yalan makinesidir ve Toynbee bir

8 Recep Karacakaya, “İngiltere’de Ermeni Propagandası ve Osmanlı Devleti’nin Buna Karşı Aldığı Önlemler-(1878-1900)” *Ermeni Araştırmaları*, Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkileri Dergisi, Sonbahar 2003, Sayı 11, s. 49-50.

9 A.g.e., 50-53; Ermeni propagandasının bir başka boyutu için bkz. Selçuk Ural, “Rusya’da Ermeni Propagandasından Bir Kesit:Tiflis Konferansı”, *Ermeni Araştırmaları*, Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkileri Dergisi, Sonbahar 2003, Sayı 11, s.103-113.

10 G. Balcı, a.g.e, s.220-221.

11 K. Gürün, a.g.e, s.75.

yalan mekanizmasının parçası olarak “Mavi Kitap” adlı propaganda broşürünü yazmıştır.

Toynbee, Mavi Kitabı, temel olarak beş kaynaktan yazmıştır. Bu kaynaklar, Tiflis’te çıkan “Horizon” gazetesi, Marsilya’da çıkan Armenia gazetesi, Londra’da çıkan Ararat gazetesi, New York’ta çıkan “Gotchnag” gazetesi ve misyonerlerin anlattıklarıdır.¹² Bu kaynakların hiç birisi bağımsız, doğrulanmış kaynak değildir. İngilizlerde bunu bilmektedirler. Bundan dolayı bir İngiliz yetkili 1916’da yazdığı “The Armenians” adlı kitabında şöyle demektedir: “Bu topyekun katliam hikayelerinin çıkarılmasının, nihai hesaplaşmada Türkiye’nin zararına olarak, İngiliz Hükümeti politikasının istikametlendirilmesi sarih hedefi olduğunu tekrarda tereddüt etmiyoruz. Bu sebeple yıllarca sıkı ittifak bağlarımız bulunan ve milyonlarca kendi tebaamızla aynı dinden olan bir milletin, tamamen uydurma değilse, büyük ölçüde ve utanılmadan mübalağa edilmiş delillere istinaden, insanlığa karşı korkunç suçlar işlemiş olmakla nasıl suçlandığını, namuslu bir şekilde göstermeye çalışmaktan dolayı özür dilemeye ihtiyacı yoktur.”¹³

Suriye’deki General Gourand Fransa’ya verdiği raporunda “Ermenilerin Türkleri katlettiğinden” bahsetmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ermeni psikolojik operasyonun en önemli boyutunu İttihat ve Terakki liderlerinin katledilmesi sürecinde gerçekleştiren silahlı propaganda süreci oluşturmuştur. Bu suikastleri gerçekleştirmek amacı ile Taşnak Partisi “Nemesis” adlı bir terör örgütü oluşturmuştur. Nemesis, Yunan mitolojisinde “Adalet ve İntikam Tanrıçasıdır.”¹⁴ Örgütün isminin Ermenice değil de Yunan mitolojisinden seçilmesi bile eğitilmiş Batı kamuoylarına yönelik başarılı bir propaganda taktiğidir.

Esasen daha Nemesis’in silahlı propaganda olan suikastleri başlanmadan Ermeni propagandası azımsanmayacak bir aşama kaydetmiştir. Suriye’deki Fransız Yüksek Komiseri ve Fransız Kuvvetleri Genel Komutanı General Gourand Fransa’ya verdiği ve bir örneği İngiliz Dış İşleri Bakanlığında bulunan raporunda “Ermenilerin Türkleri katlettiğinden” bahsetmiştir. İngiliz Dış İşleri Bakanlığı yetkilisi D.G. Osborne ise raporun kenarına “Evet, ancak Ermeniler ve sempatizanları tarafından yayılan diğer hikâyeleri düzeltmek için artık çok geç” notunu düşmüştür.¹⁵

Nemesis, Talat Paşa, Cemal Paşa, Enver Paşa, ile Burhan Şakir ve Cemal Azmi

12 A.g.e., s.75.

13 C.F.Dixon-Johnson, *The Armenians*, Blackburn, 1916, s.61’den nakleden K. Gürün, a.g.e., s.80.

14 E. Çitlioğlu, a.g.e., s.13-14.

15 A.g.e., s. 68.

Beylere suikast düzenleme kararı almıştır. İttihat ve Terakki'nin Dahiliye Nazırı Talat Paşa 15 Mart 1921'de Berlin'de Soghomon Tehlirian adlı bir Nemesis militanı tarafından şehit edilmiştir. Bu suikastı eski Hariciye Vekili Sait Halim Paşa'nın 5 Aralık 1921'de Roma'da Arşavir Şriakin adlı bir Nemesis militanı tarafından şehit edilmesi izlemiştir. Bahattin Şakir ve Cemal Azmi Beyler, 17 Nisan 1922'de Berlin'de Aram Yergenian adlı bir Ermeni terörist tarafından katledilmişlerdir.

Bu ikili suikasti Cemal Paşa'nın 22 Temmuz 1922'de iki Nemesis militanı tarafından şehit edilmiştir. Cemal Paşa'nın Nemesis tarafından şehit edilmesine faaliyetlerinden rahatsız olan Sovyet gizli polisinin yardımcı olduğu bilinmektedir. Prof. Dr. Hovhannisyanyan, bu suikastler hakkında Türk mahkemelerinin suikaste uğrayan İttihat ve Terakki liderlerini idama mahkum ettiğini söylemekte ve eklemektedir: “Ancak, ölüme mahkum edilen esas failler Türkiye’de olmadıklarından dolayı, Türk mahkemeleri kararı uygulamayan sokamadı. Dolayısıyla, Türk mahkemelerinin kararını yaşama geçirme yükünü sırtlayanlar Ermeni intikamcılığıydı.”¹⁶

Ermeni çeteciliğinin uzun bir süre tarihe gömülmeden önce son çıkışı, 1927'de Londra ve Paris'in teşviki ile gerçekleşen bir Ermeni-Kürt ittifakı olan “Haybun Cemiyeti” ile olmuştur.¹⁷ Haybun Cemiyeti ilk toplantısını 1927'de Beyrut'ta gerçekleştirmiş ve cemiyetin liderliğine Taşnak Partisi temsilcisi Vahan Papazyan, genel sekreterliğine ise Celadet Bedirhan getirilmiştir.¹⁸ Hoybun Cemiyeti'nin çalışmalarının sonucunda 1930 Eylülünde Ağrı bölgesinde çıkan isyan Türk Ordusu tarafından bastırılmıştır. Hoybun Cemiyeti'nin Kürt üyeleri, isyan sırasında Ermenilerin kendilerine yardım etmediği gerekçesi ile Hoybun Cemiyetinden çekilmişler ve örgüt dağılmıştır.¹⁹

Ermeni Psikolojik Operasyonun Üçüncü Aşaması: Propaganda Mekanizmasının Kurulması (1965-1972)

Ermeni psikolojik operasyonunun üçüncü aşaması 1965'de başlamıştır. 1922 ile 1965 arasında Ermenistan meselesinin gündeme gelmesi, sadece 1945'de Stalin'in Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri adına Kars ve Ardahan'ı Türkiye'den talep etmesi ile gelmiştir. Ancak Türkiye, savaşı göze alarak Sovyet taleplerine direnmiştir. Stalin'in Ermenistan adına yaptığı toprak taleplerini Erivan'da meşhum soykırım anıtının dikilmesi izlemiştir. Sovyet Bilimler Akademisinde Ermeni

16 N. Hovhannisyanyan, a.g.e., s.112.

17 Bu konuda bkz. Abdülhaluk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, 7. Baskı, Ankara 2008, s. 440-452; Haybun Ermenice “Ermeni yurdu” anlamına gelmektedir. Kurmanççada ise Haybun “Bağımsızlık” demektir.

18 Hoybun Cemiyeti konusunda ilk baskısı 1931'de yapılan *Taşnak-Hoybun* adlı çalışma çok önemlidir. Yeni baskısı için bkz. *Taşnak-Hoybun-Türkiye Cumhuriyeti'ne Karşı Ermeni-Kürt İttifakının İç Yüzü*, İleri Yayınları, İstanbul 2005.

19 Ermenilerin 1920-1965 arasındaki diğer propaganda faaliyetleri için bkz. S. Laçiner, a.g.e., s.85-143.

meselesi tek yanlı olarak işlenmeye başlanmıştır. Bu gelişmelerden cesaret alan Ermeniler, 1947'de New York'ta "Dünya Ermeniler Birliği Kongresi"ni toplamışlardır. Kongre, BM'ya başvurarak, Türkiye'den taleplerde bulunma kararı almış ancak herhangi bir sonuca ulaşamamıştır.²⁰

1965 yılında Lübnan Ermenileri Beyrut'ta Tehcir'in 50. yılı münasebeti ile büyük bir gösteri düzenlemişler ve 24 Nisan'ı "Soykırımı anma günü" ilan etmişlerdir. Bu gösteri Ermenistan'da heyecan yaratmıştır. Erivan'da 24 Nisan'ı anma günü olarak kabul etmiştir.²¹ Brezilya'da da bir grup Ermeni bir gösteri yaparak Tehcir'in 50 yılını gündeme taşımaya çalışmışlardır. Bunu 1966 Eylülünde Marjorie Housepian'ın Commentary dergisinde yayınlanan "Hatırlanmayan Soykırım" adlı makalesi izlemiştir. Bu makale Yahudi soykırımı üzerinde çalışan Israel Charny'in dikkatini çekmiştir. Böylece Amerikan kamuoyuna soykırım tartışmalarının taşınmasının ilk adımı atılmıştır.²² 1965 sonrasında değişik ülkelerde yirmiyeye yakın Ermeni sözde soykırım anıtının dikilmesi gerçekleşmiştir.²³

1968 yılında Taşnaklar "Ermeni Davasını Savunma Komitesi" adlı yeni bir propaganda örgütü kurmuşlardır. Bu komite, dünyanın değişik ülkelerinde broşür ve değişik yayınlarla sözde soykırımı gündeme getirmeye çalışmıştır.²⁴ Öte yandan sosyalist ve Marksist Ermenilerde bu yıllarda propaganda örgütlenmelerine gitmişlerdir. SSCB ve Doğu bloku ile işbirliği yapan bu gruplar YANTZ, "Jeunesse Armenienne Française" örgütlerini kurmuşlardır. Sosyalistler ayrıca Paris'ta SSCB ile yakın ilişki içinde olan "Ermeni Yazarlar Birliği" örgütünü oluşturmuşlardır.²⁵

Ele aldığımız dönemde modern Ermeni psikolojik savaş mekanizmasının alt yapısı da oluşmuştur. E. İlder, Ermeni psikolojik savaş mekanizmasını üç başlık altında incelemektedir. Bunlar:

- a) Üniversite ve enstitüler aracılığı ile gerçekleştirilen propaganda çalışmaları,
- b) Kitle İletişim araçları aracılığı ile gerçekleştirilen propaganda,
- c) Uluslar arası kuruluşlarda gerçekleştirilen propaganda ve
- d) Ermenilere karşı gerçekleştirilen propaganda.

20 Mehmet Saray, "Ermeni Terörü, (1887-2002)", *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, s. 385.

21 A.g.m., s.389-390.

22 Holdwater, a.g.e., s.229.

23 H.K. Türközü, a.g.e., s.22.

24 M. Saray, a.g.m., s.391.

25 M. Saray, a.g.m., s.392.

Temelleri 1960'larda atılan bu dört propaganda süreci, 1973'den itibaren silahlı propaganda ile desteklenmiş ve güçlendirilmiştir. Bu süreçler;

- a) Üniversite ve enstitüler aracılığı ile gerçekleştirilen propaganda çalışmalar
- b) Kitle İletişim Araçlarına Yönelik ve Kitle İletişim Araçlarında Propaganda
- c) Uluslar arası Kuruluşlara Yönelik ve Uluslar arası Kuruluşlarda Ermeni Propagandası
- d) Ermenilere Karşı Gerçekleştirilen Propaganda

Ermeni Psikolojik Operasyonunun Dördüncü Aşaması: Silahlı Propaganda (1972-1993)

1970'lerin başında bütün çabalara rağmen tıkanan Ermeni propagandası yeni arayışlar içerisine girmiştir. Çünkü bu çalışmalara rağmen Ermeni sözde soykırım iddialarının tanıtılması konusunda ciddi bir ilerleme kaydedilmemektedir. Propagandayı yeni bir aşamaya taşımak amacı ile Türk hedeflerine yönelik terör eylemlerine başlama tartışmaları başlamıştır. Bu konuda ilk somut adımı atan Taşnak Partisi olmuştur. Taşnak Partisi, 1972 yılında silahlı propagandayı başlatmak amacı ile JCAG-Justice Commando for the Armenian Genocide (Ermeni Katliamı Adalet Komandoları) örgütü kurulmuştur.

Silahlı propaganda olarak terörü başlatmak Ermeni örgütleri için hiçte zor olmamıştır. Çünkü Bilal Şimşir'in ifade ettiği gibi, terör Ermeni siyasi kültürünün bir parçası, bir Ermeni siyasi geleneğidir. Ermeni toplumunun geniş kesimleri terörü yüceltmekte ve övmektedirler. Türk devlet adamlarını 1920'lerde katleden Ermeni teröristlerin heykelleri dikilmiş, haklarında şiirler ve övgüler yazılmıştır. Bu gelenek içinde büyüyen ve yaşayan Ermeni gençlerinin teröre mesafeli durması beklenemez.²⁶

Üstelik Batı dünyası bütün tarih boyunca üstü açık veya kapalı şekilde onaylamıştır. Örneği 1986'da İstanbul'da Osmanlı Bankasını basan 17 Taşnak teröristi bir çok kişinin ölmesine neden olmalarına rağmen Batılı ülkeler tarafından Osmanlı Devletinin tutuklamasına imkan verilmeden bir gemi ile Fransa'ya yollanmış ve orada yargılanmadan serbest kalmışlardır. 1905'de 2. Abdülhamit'e suikast düzenleyen ve 26 kişinin ölmesine 58 kişinin yaralanmasına neden olan teröristlerde cezalandırılmamıştır. 1921'de Berlin'de Talat Paşa'yı katleden Sogomom Teilirian'da

26 Bilal Şimşir, "Ermeni Terörü ve Şehit Türk Diplomatları Üzerine Bazı Tespitler ve Öneriler", *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi*, 2. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2003, s.401.

mahkeme tarafından serbest bırakılmıştır. Bütün bunların Ermenileri terör eylemleri konusunda cesaretlendirdiği görülmektedir.

Ermeni terörü değişik örgütler aracılığı ile eylemlerini gerçekleştirmiştir. Bu örgütlerin sayısı ve yapısı konusunda bazı belirsizlikler vardır. Göze çarpan terör örgütleri;

- a) JCAG (Ermeni Katliamı Adalet Komandoları),
- b) ASALA (Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu)
- c) NAR²⁷ (Yeni Ermeni Direnişi),
- d) ASALA-RM²⁸ (ASALA İhtilalci Hareketi),
- e) ARA²⁹ (Ermeni Devrimci Ordusu,
- f) 3 Ekim Örgütü,
- g) 9 Haziran Örgütü,
- h) Orly Örgütü,
- ı) Fransa Eylül Örgütü,
- i) Ermenistan Gizli Örgütü.³⁰

PKK'da ASALA ile ilişkilere ilk günden itibaren özel bir önem vermiştir. PKK, 24 Nisan 1980'i Ermeni soykırımı anma günü olarak kutlamıştır.

Silahlı Propaganda Çerçevesinde ASALA-PKK İşbirliği

ASALA, Bask'ta faaliyet gösteren ETA dışında bütün Avrupalı ve birçok Ortadoğulu terör örgütü ile işbirliği yapmıştır. PKK, ASALA'nın terör örgütleri ile işbirliği sürecinde ayrıcalıklı ve en önemli konuma sahip olmuştur. PKK'da ASALA ile ilişkilere ilk günden itibaren özel bir önem vermiştir. PKK, 24 Nisan 1980'i Ermeni soykırımı anma günü olarak kutlamıştır.³¹ Dr. Habbaş'ın Filistinli gerillaları tarafından desteklenen ASALA, 8 Nisan 1980'de PKK ile basın toplantısı düzenleyerek, Türkiye'ye karşı ortak savaş sürdürdüğünü açıklamıştır.³² Böylece bir anlamda 2. Hoybun süreci başlamıştır.

27 New Armenian Resistance.

28 ASALA-Revolutionary Movement.

29 Armenian Revolutionary Army.

30 E. Çitlioğlu, a.g.e., s. 26-27.

31 A.g.e., s.151.

32 Claire Sterling, *Terör Ağı, Uluslar arası Terörizmin Perde Arkası*, Yüce Yayınları, s.313

İki örgütün Türkiye'ye karşı ortak eylemleri başlamıştır. 9 Kasım 1980'da ASALA ve PKK, ortak bir eylemler Strasbourg'daki Türk Başkonsolosluğunu bombalamışlardır.³³ Bunu 19 Kasım 1980'de Roma'da THY bürosuna yönelik saldırı izlemiştir.³⁴ Türkiye'nin dışında NATO'yu ve gerici Ermeni güçlerini de hedef seçtiğini açıklayan ASALA mücadele yöntemi olarak silahlı propagandayı benimsemiştir. Bu çerçevede örgüt cinayet, bombalama, işgal ve rehin alma eylemleri gerçekleştirmiştir.³⁵ 1982 yılında Türk devleti, PKK'nın Kuzey Irak'taki ile kamplarında ASALA militanlarının bulunduğunu tespit etmiştir.³⁶ ASALA'nın eylemleri, PKK'nın Eruh ve Şemdinli baskınlarından sonra yavaşlamış ve PKK'nın eylem sürecinin bir parçası olmuştur.

PKK'nın 1980'li yıllarda gerçekleştirdiği köy katliamlarında yok edilen köylerin 1915 öncesi ve sonrasında Ermeni çeteleri ile savaşan köyler olması tesadüf ile izah edilemeyecek bir gerçektir. 1987 yılında ASALA ile PKK arasında yapılan bir anlaşma gereği olarak Ermeni militanların PKK içinde eğitim almaları, eğitim alan terörist başına PKK'ya yıllık 5000 Dolar ödenmesi ve bu teröristlerin Türkiye'de bazı küçük eylemlere katılması anlaşması yapılmıştır.³⁷ Esasen, bir çok kripto Kürt yani Ermeni ya da yarı Ermeni kökenli PKK saflarında lider kadro da dahil olmak üzere yer almış ve almaktadır.

PKK ve ASALA, 18 Nisan 1990'da yaptıkları bir başka anlaşmada, a)PKK ve ASALA'nın ortak yönetilmesini, b)Türkiye'de Ermenilerin güvenlik görevlileri konusunda istihbarat toplaması ve c)Türkiye'nin bölünmesi ve devrimden sonra ele geçirecek toprakların eşit olarak bölüşülmesi, d)Kamp masraflarının % 75'inin ASALA tarafından karşılanması ve e)Türkiye'de büyük şehirlerde ortak eylem kararı alınmıştır.³⁸

PKK'nın Ermenilere verdiği destek, Ermeni Yazarlar Birliği tarafından "Büyük Ermenistan fikrine olan katkılarından dolayı" onur üyeliği vermiştir.³⁹ Ermenistan'ın 1990'da bağımsızlığını kazanmasından sonra, Ermeni-PKK ilişkileri yeni bir boyut kazanmıştır ve Ermeni devleti ile ilişkiler düzeyine çıkmıştır. Konumuz kapsamına girmediği için burada ele alınmayacaktır.

33 E. İter, a.g.e., s.25.

34 G. Balcı, a.g.e., s.151.

35 Erdal İter, *Ermeni Propagandasının Kaynakları*, Ankara 1994, s.14.

36 Nevzat Bölügeray, *Özal Döneminde Bölücü Terör*, Tekin Yayınevi, Ankara 1992, s.

37 G. Balcı, a.g.e., s.161.

38 A.g.e., s.161-162.

39 A.g.e., s.151.

Silahlı Propagandadan Çıkışa Hazırlık: Dünya Ermeni Örgütleri Kongreleri

Ermeni terör örgütlerinin eylemleri zirvede iken Ermeniler silahlı propaganda dönemi sonrasının hazırlıklarını yapmaya başlamışlardır. Bu konuda en önemli zemin ilki 1979'da yapılan "Dünya Birinci Ermeni Örgütleri Kongresi" olmuştur. Birincisi Paris'te yapılan Kongre'ye ASALA güçlü bir temsille katılmıştır. Düzenleyenlerin beklentisinin aksine Kongre'de silahlı propaganda ve terör örgütlerine sempati artmıştır. Kongre, Türkiye'den toprak talep ederken, Sovyet Ermenistan'ı ile ilişkilerin geliştirilmesi kararı alınmıştır. Kongre sonrasında Ermeni terörü daha da artmıştır.⁴⁰ Bu Kongre, ASALA'nın katıldığı ilk ve son Dünya Ermeni Örgütleri Kongresi olacaktır. Bundan sonra ki Kongrelerde ASALA yer alamayacaktır.⁴¹

1983'de Türkiye'nin Ermeni terörüne karşı verdiği sert tepkiler ve Ermeni terörüne verdiği destekten dolayı zarar gören ülkelerin Ermeni diasporası üzerinde yaptığı baskılar sonucunda Ermeniler 1983'de Lozan'da "İkinci Dünya Ermeni Örgütleri Kongresi"ni düzenlemişlerdir. Dr. Cengiz Kürşat'a göre, Kongre'nin amacı, Ermeni örgütlerini bir araya toplamak ve terör yanlısı Ermenileri tasfiye etmek olan Kongre, şu kararları almıştır: a) Kongreler daha demokratik ve parlamenter bir yapıya kavuşturulacaktır. b) Kurucu bir heyet seçilecek ve bu heyet bir anayasa hazırlayacaktır.⁴²

1985'de Sevres'de yapılan "Üçüncü Dünya Ermeni Örgütleri Kongresi"nde ise bir anayasa kabul edilerek bütün Ermenileri temsil edecek bir örgüt oluşturulması kararı alınmıştır. Kongre ayrıca, Türkiye'ye karşı sözde soykırımı kabul ettirmek amacı ile yapılacak diplomatik propaganda çalışmaları konusunda karar almıştır.⁴³ Artık, Ermeni terörizmi siyasal-diplomatik alana taşınacaktır. ASALA ve diğer terör örgütleri silahlı propaganda ile erişilmesi hedeflenen noktaya Ermeni iddialarını taşımışlardır. Üstelik, Ermeni teröristler, PKK içinde eylemlere devam edeceklerdir.

Ermeni Psikolojik Savaşının İşlediği Ana Konular

Bu noktada psikolojik savaşın akışının incelenmesine bir ara verilerek, Ermeni psikolojik savaşının başından itibaren işlediği temaların ele alarak tahlil etmekte fayda vardır. Ermeni propagandasının ilk adımı 1878'den itibaren "Artık Türklerle

40 M. Saray, a.g.m., s.393 ve G. Balcı, a.g.e., s. 113-114.

41 G. Balcı, a.g.e., s.119.

42 M. Saray, a.g.m., s.394 ve G. Balcı, a.g.e., s. 114.

43 M. Saray, a.g.m., s.394.

Ermenilerin bir arada yaşamasının mümkün olmadığı” zemini üzerine kurulmuştur. Bu ana temanın daha sonra değişik yan motiflerle zenginleştirilmeye çalışıldığını görmekteyiz. Ermenilerin 1878-1915 arasında propagandalarının ana eksenini Müslüman Türk Osmanlı tarafından acımasızca ezilen ve yok edilen küçük ve masum Hıristiyan Ermeni halkı oluşturmuştur.

Ermenilerin talepleri, Yunanlılar, Bulgarlar ve Sırp lar gibi kendi devletlerini kurmaktır. Bundan dolayı 1880’lerden başlayarak, bugüne kadar devam eden,

- a) Doğu Anadolu, Güneydoğu’nun bir kısmı ve İç Anadolu’nun bir kısmının Ermenilerin tarihi yurdu olduğunu ileri sürmüşlerdir.
- b) Bu yurdun önce Selçuklu ve sonra Osmanlı Türkleri tarafından Ermenilerden feth edildiğini iddia etmişlerdir.
- c) Ermenilerin Uratuların devam olduğunu gündeme taşımışlardır.⁴⁴

Bu temel eksen etrafında Ermeni propagandası Ermenilerin mağduriyeti ve Hıristiyan Batı’nın Ermenilere yardım etmesi gerektiği sürekli vurgulanmıştır. Dönemin ruhu da bu tür bir propagandaya çok uygundur. Osmanlı Devletine sadık Ermenilere yönelik terör gerçekleştiren, değişik ayaklanmalar örgütleyen Ermeni çetecileri, Osmanlı devlet güçlerinin huzuru ve kanun hakimiyetini sağlamak için gerçekleştirdikleri müdahaleleri ise büyük bir çığırkanlıkla Ermeni halkının ezilmesi olarak sunmaya çalışmışlardır.

Bu dönemde Ermeni propagandasının en önemli hedeflerinden birisini Ermeni terör ve bölücü eylemlerine karşı, Avrupa’nın kendi içindeki çatışmalardan da akıllıca istifade ederek, Taşnak ve Hınçakların emellerine set çeken Sultan 2. Abdülhamit teşkil etmiştir. Abdülhamit’e karşı “Hürriyet, Adalet, Uhuvvet-Kardeşlik” sloganının arkasına saklanan bir psikolojik savaş sürdürülmüştür. Sultan Abdülhamit “Kızıl Sultan” ilan edilmiştir. Bu psikolojik savaş sloganı o kadar başarılı olmuştur ki, Cumhuriyet’in kurulmasından uzun yıllar sonra dahi bazı Türkler tarafında 2. Abdülhamit’e “Kızıl Sultan” denmiştir.

1918 özellikle de 1923 sonrasında ise Ermeni propagandasının eksenini Türklerin Ermenilere yaptığı soykırıma kaymıştır. Bütün propaganda Türklerin 1.5 milyon Ermeniye sistemli ve planlı şekilde katlettiği üzerine kurulmuştur. Özellikle, 1945 sonrasında Almanların Yahudilere yönelik gerçekleştirdiği jenosidin dünya gündeminin bir parçası olmasından sonra Ermeniler soykırım tezini daha kapsamlı etkili başlamışlardır. Ermeni soykırım iddiaları kendisine üç hedef edinmiştir.

44 A.g.e., s.35-36.

- a) Türkiye'nin 1915'de gerçekleşen Tehcir eylemini soykırım olarak kabul etmesi ve özür dilemesi,
- b) Türkiye'nin 1915 soykırımının mağdurlarına tazminat ödemesi,
- c) Türkiye'nin Doğu Anadolu'da bazı vilayetleri Ermenistan'a vermeyi kabul etmesi.

Ermenilerin bu propagandayı yaparken, Sevres Anlaşmasının hala geçerli olduğu ve Kıbrıs'ta 1974 sonrasında ortaya çıkan durum ile 1922 sonrasında Anadolu'da ortaya çıkan durumun aynı olduğuna dair iddiaları gündeme getirdiğini bilmekteyiz. Keza Ermeni propagandası, Türkiye'nin Lozan Anlaşmasını'da ihlal ettiğini ileri sürmektedir. Türkiye'nin sadece Ermeni değil, Sıryani, Arap, Kürt toplumlarını da ezdiği Ermeni propagandasının vurguladığı hususların başında gelmektedir.⁴⁵

Ermeni Psikolojik Operasyonunun Beşinci Aşaması: Kadro ve Yayın Oluşturmak, (1984-1990)

ASALA terörünün durması ve ASALA'nın kadro, kaynak ve amaç açısından PKK içinde temsil edilmeye başlayan Ermeni hareketinin 1984 sonrasında çalışmalarının bel kemiğini siyasal propaganda ve kültürel beyin yıkama faaliyetleri oluşturmaktadır. Bu dönemde Ermeni propagandasının iki ayağı olmuştur. Bunlardan birisi dünyaya yönelik Ermeni propagandası diğer ise Türkiye'de Ermenici bir çekirdek oluşturma çalışmasıdır.

Bu aşamada, Türkiye'nin Ermeni propagandasına karşı bilimsel çalışmaları desteklemesi ve Ermeni propagandasının etkisinde kalmayan çoğu Amerikalı 69 bilim adamlarının Ermeni soykırımının büyük bir yalan olduğunu 19 Mayıs 1985'de Washington Post gazetesinde bir bildiri yayınlayarak ortaya koymuşlardır. 1985'den buyana dünyadaki Ermeni propagandasının önemli boyutlarından birisini bağımsız tarihçileri yıldırma oluşturmaktadır. Aşağıda bu konu bazı örneklerle incelenecektir.

a) Tarafsız Tarihçilere Ermeni Baskı ve Yıldırma Politikaları

19 Mayıs 1985'de 69 bilim adamı, Amerikan Kongresine yazdıkları açık bir mektup ile Ermeni lobisi tarafından Kongre'ye sunulan sözde soykırım iddialarının tarihi gerçekleri yansıtmadığını ortaya koymuşlardır. Türkiye'nin o tarihte Washington Büyükelçisi olan Şükrü Elekdağ'ın öncülüğü ile harekete geçen bilim adamlarının bu

45 A.g.e., s.36 - 38.

açık mektubu Ermeni Diasporasına ölümcül bir darbe indirmiştir. Açık mektuba imza atan bilim adamları arasında Bernard Lewis, Stanford Shaw, Justin McCarthy, Heath Lowry, Ankwart Rustow, Tibor Halasi-Kun, J.C. Hurewitz, Avigdor Levy, Frank Tachau, Alan Fisher, Pierre Oberling, Roderick Davison gibi isimler bulunmaktadır. Bunun üzerinde Ermeni Diasporası, bilim özgürlüğünün beşiği olduğu iddia edilen ABD’de bu açık mektuba imza atan bilim adamlarına ve mektupta imzası olmamasına rağmen eserlerinde soykırım iddialarının Diasporanın fabrikasyonu olduğunu ileri süren tarihçilere karşı bir terör kampanyası başlatmışlardır.

Soykırım tezlerini reddeden tarihçiler ve aileleri sürekli taciz edilmişlerdir. İmzacılar arasındaki saygın tarihçi Prof. Dr. Stanford Shaw, kendisi gibi Kaliforniya Üniversitesi’nde ders veren Ermeni akademisyen Richard Hovannisian tarafından “cani” ilan edilmiştir. Prof. Shaw’ın derslerini basan Ermeni öğrenciler derslerinde olay çıkarmışlardır. Prof. Shaw’ın evi bombalanmıştır.⁴⁶ Sürekli saldırı ve tacizler altında ezilen Prof. Dr. Shaw sonunda ABD’yi terk ederek Türkiye’ye yerleşmek zorunda kalmıştır.

Prof. Shaw’ın derslerini basan Ermeni öğrenciler derslerinde olay çıkarmışlardır. Prof. Shaw’ın evi bombalanmıştır.

Ermeni tezinin sahte olduğunu ortaya koyan bir diğer Amerikalı tarihçi Prof. Dr. Justin McCarthy’de Ermeni şiddet ve yıldırma kampanyasının hedefi haline gelmiştir. Prof. Dr. H. Lowry’de karalama kampanyası ile karşı karşıya kalmıştır. Prof. Dr. Lowry’yi, Peter Balakian, Roger Smith, Eric Markusen ve Robert Jay Lifton yürüttükleri ortak kampanya ile baskı altına almışlardır. Lowry’nin “Korkunun Ermeni perdesi” adını verdiği bu baskılar sonunda çalıştığı üniversite Prof. Dr. Lowry’nin Ermeni sözde soykırımı konusunda fikir beyan etmesini yasaklamıştır.⁴⁷

Dünyanın en önde gelen Osmanlı tarihçilerinden birisi olan Fransız Gilles Weinstein, L’ Historie dergisinde 1993’de yazdığı bir makalede “soykırım olduğuna dair bir kanıt yoktur” demiştir. Ermeni diasporası bunun üzerine Gilles Weinstein’a karşı büyük bir kampanya başlatmıştır. Weinstein’a Fransa’da bilimin en önemli ödüllerinden birisi olan “Le College de France” ödülü verileceği zaman Ermeni diasporasının örgütlediği matematikçi bilim adamları, “Soykırımı sadece Osmanlı tarihi uzmanları reddeder” gibi bir gerekçe ile Weinstein’a ödül verilmesine karşı çıkmışlardır. Araya Fransız Cumhurbaşkanı J. Chirac girmiş ve Weinstein ödülü almıştır.⁴⁸

46 Holdwater, “Soykırımcıların Saldırısı ve Buna Verilmesi Gereken Tepki” *Belgeler ve Tanıklarla Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarihi Gerçekler*, Edi. Aysel Ekşi, Alfa Yayınları, İstanbul 2006, s.230-231.

47 A.g.m., s. 233.

48 Norman Stone, “Ermeni Diasporasının Manevraları”, *Belgeler ve Tanıklarla Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarihi Gerçekler*, Edi. Aysel Ekşi, Alfa Yayınları, İstanbul 2006, s.219 ve S. Akgönül, a.g.m., s.233.

Amerikalı seçkin tarihçi Gunther Levy’de Ermeni tarihçi Dadrian’ın ileri sürdüğü tezleri bilimsel olarak çürütmüştür.⁴⁹ Ancak bunun üzerine harekete geçen Ermeni diasporası Oxford Üniversitesi yayınlarına baskı yaparak, bu kitapevinin Levy’nin daha önce basmayı kabul ettiği kitabını reddetmesini sağlamıştır. Levy’nin kitabı bunun üzerine Utah Üniversitesi tarafından yayınlanmıştır.⁵⁰

Dünyanın en önde gelen tarihçileri arasında sayılan 86 yaşındaki Bernard Lewis’de Fransız Le Monde gazetesine verdiği bir demeçte “1915’de soykırım yapıp yapılmadığı” ile ilgili sorusuna, “Soykırımdan kastınızın ne olduğuna bağlı olarak değişir” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Ermeni Diasporası Lewis’e karşı dava açmıştır. Diaspora açtığı ilk davayı dört kez kaybetmiştir. Beşinci kez açılan davada hakim “ Tarihi yargılamak bizim görevimiz değildir, ancak siz insanların duygularını incittiniz” diyerek Lewis’i para cezasını çarptırmıştır.⁵¹

Sözde soykırım iddiaları konusunda çalışan bir Amerikalı yargıç olan Sam Weems’de Ermeni iddialarının tarihi ve hukuki tutarsızlığını ortaya koyunca Ermeni lobisi tarafından “cürmü sabit görülmüş bir suçlu” olarak saldırıya uğramıştır.⁵²

b) Kurumlara Baskı

Ermenilerin tezlerini savunurken, sadece kişileri değil, kurumları da baskı altına aldıkları görülmektedir. Avrupa Parlamentosu’nun 12 Haziran 1987’de yaptığı ve soykırım tasarısını onayladıkları oturum öncesinde Ermeniler AP milletvekillerinin bazılarını terörist eylemlerle tehdit etmişlerdir.⁵³

c) Belgelerde Tahrifat

Gündüz Aktan, “Ermeniler Türklerin kendilerini öylesine büyük mağduriyete uğrattıklarına inanıyorlar ki, her türlü sahtekarlığı yapmayı meşru mücadele yöntemi sayabiliyorlar” tespitini yapmaktadır.⁵⁴ Bu tespit doğru olmakla birlikte, Ermeni siyasetçilerin bu yöntemi değişik tarhlerde değişik milletlere karşı kullandığı görülmektedir. Örneğin 1902’de Gürcü yazar İ.G. Çavçavadze, “Ermeni bilim

49 Makalenin özeti için bkz. G. Balci, a.g.e., s. 215-217.

50 N. Stone, a.g.m., s. 219-220.

51 A.g.m., s. 223.

52 Holwater, a.g.m., s. 232.

53 Pulat Tacar, “Avrupa Parlamentosunun 1987 Yılında aldığı ‘Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm’ başlıklı kararın öyküsü”, *Ermeni Araştırmaları*, Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslar arası İlişkiler Dergisi, Yaz 2005, Sayı 18, s.60-73 ve Avrupa Birliği üzerinde Ermeni baskıları için bkz. Soner Karagül, “Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları*, Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslar arası İlişkiler Dergisi, Kış 2003, Sayı 8, s.177-196.

54 A.g.e., s.104.

adamları ve İnsanı İsyana Ettiiren Taşlar” adlı eserinde Ermeni tarihçilerin yaptıkları tahrifatlardan dert ynamaktadır.⁵⁵

Ermenilerin belgeler üzerinde yaptıkları tahrifatlar konusunda bir diğer çarpıcı örneği de Prof. Erich Feigle vermektedir. Feigle, Ermeni tarihçi Prof. Dr. Gerhard Libaridian ile yaptığı görüşme sırasında Libaridian’ın sürekli atıfta bulunduğu “Andonyan kağıtları” konusunda dayanamayıp, “Fakat Doktor Libaridian, siz de benim kadar iyi bilirsiniz ki, bu kağıtlar sahtedir” deyince, Prof. Dr. Libaridian Dr. Feigle onun unutamadığını yazdığı bir ifade ile bakmış arkasından da “Ve (ne yapayım yani?)” demiştir.⁵⁶

Bu konuda verilecek örnekler sayısızdır. Bundan dolayı bu örnekleri teker teker saymak yerine burada bir kaynağa dikkat çekilmekle yetinilecektir. Ermenilerin belge çarpıtması üzerine kapsamlı çalışmalar yapan Prof. Dr. Türkkaya Ataöv Ermenilerin ürettiği sahte belgeleri bir kitapta toplamıştır. Ermeni soykırımı iddiaları ile ilgili bilgi sahibi olmak isteyenlerin ilk okuması gereken çalışmaların başında Prof. Dr. Ataöv’ün “Ermeni Belge Düzmeçiliği” adlı kapsamlı çalışması gelmektedir.⁵⁷ Doç. Dr. Birsan Karaca’nın özgün Ermeni kaynaklarını inceleyerek yazdığı “1991 Öncesinde ve Sonrası Dönemlerde Ermeni Tarihçiler Tarafından Yazılan Kitaplarda Yapılan Tahrifatlar” adlı makale de çok önemli bir çalışmadır.⁵⁸

Ermeni tarihçilerin belgelerde yaptıkları tahrifatın önemli bir boyutunu da Atatürk’ün Ermeni soykırımını kabul ettiğine dair üretilen ve piyasaya sürülen iddialar oluşturmaktadır. Türk milleti için Atatürk’ün işgal ettiğini konunun bilincinde olarak, Atatürk’ün bu konumunu istismar eden Ermeni tarihçilerin bu çarpıtmalar ile Şenol Kantarcı’nın “Ermenilerce Atatürk’e Atfedilen Sözler ve Divan-ı Harb-i Örfi ile Ermeni Teröristler Tarafından Şehit Edilenlere Atatürk’ün Gösterdiği İlgisi” başlıklı makale de ortaya konulmuştur.⁵⁹

d) Bilgilere Müdahale ve Çarpıtma

Ermenilerin açık kaynak bilgilerine de müdahale ederek bu bilgileri kendi tezleri doğrultusunda çarpıttıkları görülmüştür. Örneğin 1910 baskısında Ana Britannica

55 Doç. Dr. Seyit Sert Kaya, “Kamuoyunu Yanıltmaya Yönelik Ermeni Faaliyet ve Olayları Üzerine Bir Kesit”, s.827; Bu makalede konu ile ilgilenenlerin muhakkak okuması gereken bir çalışmadır.

56 Erich Feigle, “A Mythe of Teror” Austria, 1986, s. 7-8.

57 Türkkaya Ataöv, *Ermeni Belge Düzmeçiliği*, İleri Yayınları, İstanbul 2006 ; Bu kitap konu ile ilgilenenlerin muhakkak okuması gereken bir çalışmadır.

58 Doç. Dr. Birsan Karaca, “1991 Öncesinde ve Sonrası Dönemlerde Ermeni Tarihçiler Tarafından Yazılan Kitaplarda Yapılan Tahrifatlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Yaz 2006, Sayı 22, s.57-68.

59 *Ermeni Araştırmaları*, Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, Aralık 2001-Ocak-Şubat 2002, Sayı:4, s. 92-122.

Ansiklopedisi'nde Ermenileri nüfusu 1.500.000 olarak verilirken, bir Ermeni editörün 1953'de bu ansiklopedi için çalışmaya başlaması üzerine bu sayı 2.500.500'e çıkmıştır.⁶⁰

e) Türk Vatandaşı Ermeni Psikolojik Savaş Uzmanları Yetiştirmek ve Ermenici Lobi Oluşturmak

1984-1999 aşamasının sonlarına doğru Ermeni psikolojik savaşı önemli bir adım atmıştır. Bu adım uyarınca, ABD'de Ermeni tezi Ermeni olmayan Amerikalı bilimadamları tarafından savunulacaktır.⁶¹ Bu adımın bir parçası da bazı Türk vatandaşlarını Türkiye'ye karşı yürüttükleri psikolojik savaşın parçası yapmak üzere yetiştirmeleridir. Bu çalışma 1980'lerin başında başlamıştır ve devam etmektedir. Önce, Bu amaçla Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı, eski terörist, bazı ideolojik veya etnik muhalif unsurlar, Batı ülkelerinde üniversiteler ve enstitülerde mali kaynaklarla beslenerek, Ermeni meselesi üzerinde çalıştırılmışlardır. Bu, bir bölümü etnik Ermeni kimliğini gizleyen yeni uzmanlar "Türk kimlikleri" ile Ermeni tezlerinin destekçileri olarak ortaya çıkmışlardır.

Bir bölüm etnik Ermeni kimliğini gizleyen yeni uzmanlar "Türk kimlikleri" ile Ermeni tezlerinin destekçileri olarak ortaya çıkmışlardır.

İlber Ortaylı bu konuda şöyle demektedir: "Türkler arasında da Türklerin jenosit uyguladığını düşünen ve bunu benimseyen insanlar vardır. Devletle, devlet gücüyle herhangi bir şekilde ters konuma düşen ve hesaplaşmasını tamamlayan aydınlar veya kendisini etnik idandite olarak Türk'ten başka bir gruba has hissedener olabilir."⁶²

Bu, sözde uzman psikolojik savaş unsurları, Türk kamuoyunda tanınır hale getirilmiştir. Bu çekirdek unsurların etrafında, Türkiye'de yürütülecek Ermeni psikolojik operasyonun eklenilebilecek niteliğe sahip, bir aydın grubu zaman içinde oluşmuştur. Bu grup, milli kimlik deformasyonuna maruz kalmış ve "milli mazoşist" bir kimliğe sahip aydınlardan oluşmuştur.

Bu milli mazoşitlere, entellere, "zenci aydınlarda" diyebiliriz. 1980'lerde ABD'de bir zenci çocuk grubu üzerinde yağılan çalışma sonucunda zenci çocukların tümü açık tenli oyuncak bebeklerin koyu renkli olanlardan daha cazip olduklarına inandırılmışlardır. Bu sürece, sosyal davranışlarla "kendinden nefret ettirme"

60 Holdwater, a.g.m., s.228.

61 G. Aktan, *Açık Kriptolar*, s.21.

62 İlber Ortaylı, *Jenosit Kavramı*, s. 215.

denilmektedir. Milli mazoşist zenci aydınlarda Türk olan her şeyden nefret eden, Türk'ü nerede ise varlığından dolayı "suçlu" gören bir yapıya sahiptirler. Türk milletinin her konuda haksız olduğu noktasından hareket ederler. Bu tür aydın yapısını "Ermeni psikolojik operasyonuna" kazanmak zor olmamıştır. Artık kendi içine kapalı, küçük sohbetlerde "Türklerin Ermenileri nasıl katlettiğini anlatan" bir grup "Türk" vardır.

Ermenici lobinin önde gelen isimlerinden birisi Taner Akçam'dır. Taner Akçam'ı lobinin diğer elemanlarından ayıran hususların başında önce Almanya daha sonra ABD'de Ermeni Diasporası ve değişik ülkeler tarafından "soykırım" uzmanı olarak yetiştirilmiş olmasıdır. Taner Akçam, 12 Eylül öncesinde terör örgütü Dev-Yol'un önde gelen militanlarından birisidir. 12 Eylül öncesinde Almanya'ya kaçmıştır. Türkiye Cumhuriyetine büyük bir düşmanlığı taşıyan "Türkiye Cumhuriyeti, bu topraklar üzerinde halkların barış içinde yan yana yaşamalarının önündeki en büyük engeldir" demektedir.⁶³ Taner Akçam'a göre, "Ulusal kurtuluş savaşları tarihi birer katliamlar tarihidir."⁶⁴ Ancak Akçam'da soykırım uzmanlığını, Ermeni soykırım propagandistleri gibi, belgeleri görmemezlikten gelme, seçme ve tahrif etme üzerine kurulu bir çalışma sistemini benimsemiştir.⁶⁵

Lobinin bir diğer elemanı olan Cengiz Aktar ise "85 yıldır Türkiye'nin başına gelmiş en büyük felaket ulus-devlet olmasıdır" diyerek, Türkiye Cumhuriyetine olan nefretini kusmaktadır.⁶⁶ Ermeni tezlerinde deste veren bir bilim adamı olan Halil Berktaş'da Ermenilerin sırf Ermeni oldukları için tehcir edildiği; tehcirin bir etnik temizlik olduğu; etnik temizliğin bugün soykırım sayıldığı;(katliamlara ilişkin) gizli emirlerin arşivlerdeki belgelerden daha önemli olduğunu ileri sürmüştür.⁶⁷ Oysa, tarih bu şekilde farzlara, zanlara dayanılarak yazılamaz.

Orhan Pamuk gibi yazarlar ise Batı'nın Ermenici tezleri savunan Türk pasaportluları ödüllendirdiğinin bilinci içinde, "tabulara karşı savaşmak" sloganı arkasına sığınarak sahte soykırım tezlerini savunmaktadırlar. Orhan Pamuk ve benzerleri, mahkemeye verilip cezalandırılmaları durumunda sahip oldukları Batı desteğinin ve şöhretlerinin artacağına bilinci içindedirler. Bundan dolayı, Ermenici psikolojik savaşın bu tuzağına düşülmeden yapılacak şey bu tür propaganda savaşını "sessizlikle öldürmek" olmalıdır. Orhan Pamuk ve benzerlerinin iddiaları üzerinde kamuoyu önünde çok durulmamalı, muhatap alınmamalı, tartışılmamalıdır. Bunlara verilecek

63 Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, Imge Yayınları, Ankara 1999, s.161.

64 Taner Akçam, *Türkiye'yi Yeniden Düşünmek*, s.58.

65 Taner Akçam'ın çalışmalarının eleştirisi için bkz. "Taner Akçam'ın Utanç Verici Bir Fiil:Ermeni Soykırımı ve Türk Sorumluluğu Meselesi Başlıklı Kitabın Eleştirisi", *Ermeni Araştırmaları*, Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, Sonbahar 2007, Sayı 26, s.133-156.

66 Cengiz Aktar, "Reform yapmak Ankara'nın tekelinden çıktı", *Idea Politika Dergisi*, Mart 2000, Sayı 6.

67 *Milliyet*, 7 Mart 2005'den nakleden G. Aktan, *Açık Kriptolar*, s.91.

cevap, kitaplarını almamak ile gerçekleştirilmelidir. Bu tür yazarların kitaplarını basan yayınevleri protesto edilmelidir.

Ermenici tezleri savunan entel kadrosu için Gündüz Aktan'ın yargısı şöyledir: "Kendilerine aydın diyen, bir psikopatoloji olan kimlik kaybını ve bunun sonucu her şeyden kendini suçlu sayma eğilimini aydın dürüstlüğü sanan, kişisel travmalarıyla özdeşleştirdikleri başkalarının travmalarını tarihi gerçek diye kabullenenler, sorunu daha da içinden çıkılmaz hale getiriyor."⁶⁸

Bu süreçte ikinci adım, savulan tezin "düşük yoğunluklu bir şekilde" kamuoyuna taşınmasıdır. Bu amaçla, Ermeni tezini savunan kitapları basan yayınevleri evleri kurulmuştur. Tabii ki, ciddi bir okuru olmadığı için dışarıdan ekonomik destek aldığı belirgin olan bu yayınevleri birkaç yıl içinde yüzün üzerinde Ermeni tezini dolaylı-dolaysız destekleyen kitap yayınlamıştır. Artık, Ermeni soykırımını dost sohbetlerinden çıkmış, kitapevlerine ve daha sonra gazetelerde görüş bildirme ve bazı köşe yazılarına sızmıştır.

Ermenici lobi diye adlandırılacak bu lobinin temsilcileri için mesele sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devletinin 1915'de yöneten kadroların 1.5 milyon Ermeninin ölümüne yol açan bir politika izlediğini kabul ederek, özür dilemesi değildir. Ermeni lobisi temsilcileri bunun çok ötesinde, soykırım komplosunu, Türkiye Cumhuriyeti devletinin bir milli ve üniter devlet olarak tasfiye edilmesi sürecini tetikleyecek süreç olarak tasarlamaktadırlar.

Ermeni Psikolojik Operasyonunun Altıncı Aşaması: Bağımsız Ermenistan'ın Kurulması (1990-2000)

SSCB'nin çözülmesi ile birlikte, bu federal devletin federe parçası olan Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiştir. Ermenistan'ın bağımsızlığı, kan ve gözyaşı içine gerçekleşmiş bir doğumdur. SSCB'nin çözülmesinden önce 1988'de Ermenistan'ın Karabağ meselesinden dolayı Azerbaycan'a saldırması ile başlayan Azerbaycan-Ermenistan gerilimi açık bir savaşa dönüşmüştür. Ermenistan, Azerbaycan'ı biraz da yenemeyeceği Türkiye'nin yerine koyarak, Rusya'nın açık İran'ın örtülü desteği ile yenmiştir. Ermeni Ordusu, Azerbaycan'ın % 20'sini işgal etmiş, 7 milyonluk Azerbaycan nüfusunun 1 milyonu Ermenilerin işgal ettiği bölgelerden göçe zorlanmıştır. Savaş sırasında Hocalı başta olmak üzere değişik bölgelerde Ermeni Ordusu, katliamlar gerçekleştirmiştir.

Türkiye, SSCB'nin dağılmasından sonra Ermenistan'ı ilk tanıyan ülke olmuştur.

68 G. Aktan, *Açık Kripto*, s.95.

Ankara'nın bu adımını 1990'lı yıllar boyunca attığı diğer olumlu adımlar izlemiştir. Türkiye, Ermenistan'ın Karadeniz'de kıyısını olmamasına rağmen, 1993'de Karadeniz İşbirliği Örgütü'ne girmesini sağlamıştır. 1993 senesinde açlık çeken Ermenistan'a, Azerbaycan ile savaş halinde olmasına rağmen bu ülkeye 100.000 ton buğday yardımı gerçekleştirmiştir. Bu yardımdan kısa süre sonra Ermeni Ordusu Azerbaycan'a yeniden saldırmış ve Azeri topraklarında işgaller gerçekleştirmiştir.

Türkiye, Ermenistan'a enerji sağladığı gibi, 1994 Aralık ayında hava koridorunu açmıştır. Böylece, Ermenistan Türk hava sahası üzerinden Avrupa, Amerikan ve Afrika, Ortadoğu bölgelerine ulaşma imkânına kavuşmuştur. Ermenistan'da ekonominin çok kötü durumda olduğunun ve Ermeni halkının karnını doyurmak için yurtdışında ekmek aradığının bilincinde olan Ankara, 40 bine yakın Ermeni'nin Türkiye'de izinsiz olarak çalışmasına da göz yummuştur. Türkiye'nin bu olumlu yaklaşımlarına Ermenistan'ın benzer şekilde karşılık verdiğini söylemek mümkün değildir.

Ermenistan'ın politikalarından dolayı, Ankara-Erivan ilişkilerinin üzerine dört önemli gölge düşmüştür. Bunlardan birisi Ermenistan'ın Azerbaycan'ın topraklarını işgal etmiş olmasıdır. Ermeni Ordusu, Hocalı'da gerçekleştirdiği katliamın dışında Karabağ ve Azerbaycan topraklarının diğer bölümlerinin % 20'sini işgal etmiş, 1 milyon Azeri Türkünü Tehcire göçe zorlamıştır. İlişkilerde ikinci gölgeyi, Ermenistan'ın, Türkiye-Ermenistan sınırını kabul etmemesi ve Anayasası'nın parçası olan Bağımsızlık Bildirgesinde Doğu Anadolu'yu Batı Ermenistan olarak nitelendirmesi oluşturmaktadır.

İkili ilişkilerde üçüncü gölgeyi ise Ermenistan'ın soykırım iddialarında ısrar etmesi oluşturmuştur. Bağımsız Ermenistan'ın kurulması ile birlikte, Ermeni psikolojik operasyonu bir devlet zemini de elde etmiştir. Ermeni devleti, dünyanın değişik ülkelerinde diplomatik temaslarla, soykırım iddialarının kabul edilmesi için çalışmaktadır. İkili ilişkilerde dördüncü gölgeyi ise Ermenistan'ın 1990'lı yıllarda PKK'nın Ermenistan'da terör kampları açmasına izin vermesi oluşturmuştur.

Bu noktada, 2000'lerin başında Ermeni psikolojik savaş mekanizmasının sahip olduğu imkan ve yeteneklere eğilebiliriz. Çünkü, Ermeni psikolojik savaşının son yıllarda kullandığı önemli bir psikolojik savaş aracı da "Türkiye'de Ermeni meselesinden rant sağlayan çevrelerin meselenin hallini istemedikleri" şeklindeki iddiadır. Oysa, Türkiye'de Ermeni meselesi ile ilgili çalışan kişilerin ve Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'nün sahip olduğu kaynaklar, ne yazık ki, Ermenilerin bu meseleye ayırdığı kaynaklarla kıyas dahi edilemeyecek kadar azdır. Yani eğer mesele bir rant meselesi olsa kayba uğrayacaklar sadece Ermeniler olacaktır.

2000'lerin Başında Ermeni Psikolojik Savaş ve Propaganda Mekanizmasının İmkan ve Yetenekleri

1965'den buyana yapılan çalışmalar sonucunda, 2000'lerin başında, 19. Yüzyıldan kalan propaganda mirasını ile birleşen çok kapsamlı bir Ermeni psikolojik savaş ve propaganda mekanizmasının çıktığı görülmüştür. Bognos Nubar'ın başlattığı faaliyetler sonucunda AGBU'nun web sayfasında ilan ettiği bütçesi 27 milyon Dolardır. Amerikan Ermeni Asamblesi (AAA) bütçesi 2.5 milyon Dolardır. 2001-2002 raporunda 13.134.187 Dolarlık yatırım yapıldığı duyurulmuştur. Ayrıca Ermeni Ulusal Komitesi (ANCA) 2001 yılında Amerikan Devletinden 8 milyon Dolar yardım almıştır.⁶⁹

Washington'da sayıları 40 ile 50 arasında değişen Ermeni araştırmacı-lobici sadece sözde soykırımı savunmak ve Ermenistan'a yardım sağlamak amacı ile çalışmaktadırlar.1996-2006 arasında Ermeni lobileri 14 milyon Dolar harcamışlardır. Aynı dönemde ABD, Ermenistan'a 1.4 milyar Dolar yardım yapmıştır. Ermeniler, sözde soykırımı anlatmak yanında harcadıkları her doların karşılığında Ermenistan'a 100 Dolar sağlamışlardır.⁷⁰

Türkiye'nin bir an önce karşı böyle bir psikolojik savaş mekanizması ile mücadele edecek kaynaklara sahip bir mekanizma oluşturması veya var olan kaynakları güçlendirmesi kaçınılmazdır.

Ermeni Psikolojik Operasyonunda Yedinci Aşaması: AB Süreci (2000 Sonrası)

Türkiye'nin rasyonel bir seçim olmaktan çıkarak, bir hesapsız tutkuya dönüşen AB tam üyelik macerası da Ermeni psikolojik operasyonunun bir aracı haline gelmiştir. Avrupa Birliği, bugüne kadar "Ermeni soykırımını kabul etmeniz tam üye olmak için şart değil ama kabul ederseniz iyi olur" tezini savunmuştur. Ancak kendi söylemediğini üyeleri aracılığı ile söyletmiştir. Örneğin Fransa, "Türkiye'nin Ermeni soykırımını kabul etmesi, AB üyesi olması için ön şart" açıklamasını yapmıştır. AB üyesi ülkelerde tek tek Fransa'nın Ermeni meselesinde benimsediği tutumu kabul ettirme süreci yürürlüktedir.

İlber Ortaylı, Batı'nın çalışmasının bu amacını şu şekilde özetlemektedir: "Jenosit, Ermenilerin hakkını aramaktan çok, Türkleri de kasaplar kulübüne ithal etmek isteyen başta Alman, Fransız çevreleri gibi ikinci harpte hakikaten jenosit suçu işleyen ve yüz kızartıcı suçtan dolayı, harp sonrası nesillerin, vicdan muhasebesi yaptıkları ortamda genişletilmek istenmektedir."⁷¹

69 Holdwater, a.g.m., s.242.

70 A.g.m., s.243.

71 İlber Ortaylı, Jenosit Kavramı, s. 215.

Türkiye'deki Ermenici kadrolar, AB'nin bu tutumunu "Bakin AB'ye girmemiz için soykırımı kabul etmemiz" gerekir şeklinde sevinç çılgınlıkları ile kabul etmişlerdir. AB sürecinde Türkiye'ye gelen Batılı operasyoncular, Ermeni meselesi ile ilgili bazı tespitlerini Türk toplumu ile "paylaşmışlardır". Cüneyt Ülsever, Sabancı Üniversitesi ve Bilgi Üniversitesi'nin Ermeni Meselesi ile ilgili düzenlediği toplantı David Phillips tarafından sunulan tebliğin çok başarılı bir özetini yapmıştır.⁷² AB'nin David Phillips aracılığı ile yedi başlık altında toplanan mesajı şöyledir:

- 1) Ne yapmış olurlarsa olsunlar, mağdur taraf Ermenilerdir.
- 2) Ermenilerin Ruslarla işbirliği yapmış olduğunu kabul etsek dahi, masum Ermenilerin öldüğü şüphe götürmez.
- 3) Mesele Türkiye'nin iddia ettiği gibi tarihçilerin değil, siyasetçilerin işidir. 17 Aralık sonrasında AB-Türkiye ilişkilerinde yeni bir şart haline gelmiştir.
- 4) Ermeni Diasporası ve Türkiye'deki "istemezukçüler" yani sözde soykırımı reddeden Türk aydınları bir rant ekonomisi oluşturmuşlardır.Çözüm istemiyorlar.
- 5) Ermenistan'ın ekonomisinin kurtuluşu Türkiye'nin kapıları açmasına bağlıdır.
- 6) Türkiye büyük devlet olarak bu jesti yapmalıdır.
- 7) Kars ve Iğdır halkı Ermeni sınır kapısının açılmasını istemektedirler.

AB psikolojik operasyonunun ortaya koyduğu bu tezlerin hepsi kökten çürük, çürük olmanın ötesinde aptalcadır.

- 1) Ermenilerin ne yapmış olurlar ise olsunlar mağdur oldukları tezi tartışmaya dahi değmez. 1821-1922 arasında 5 milyon Türk ve Müslüman Kafkaslar ve Balkanlarda soykırımı uğramış, 5.4 milyon Türk ise sürgün edilmiştir.⁷³ Bu gerçeği ortaya koyduktan sonra mağduriyet üzerinde tartışılabilir.
- 2) Masum Ermeniler ölmüştür. Bir o kadar da masum Türk ölmüştür.
- 3) Ancak tarihi gerçeklerden kaçanlar, bu tarihçilerin işi değil diyebilir.

⁷² *Hürriyet*, 19 Mart 2005.

⁷³ Justin McCarthy, *Death and Exile*, Darwin Pres, Princeton, 1995, s.339.

- 4) Türkiye’de Ermeni meselesi ile ilgili çalışanlar Anadolu üniversitelerindeki fedakar akademisyenlerdir. Sözde soykırımı destekleyenler ise İstanbul’un özel üniversitelerinde Dolar ve Avro üzerinden maaş alan ve AB fonları ile fonlananlardır. Rantın nerede olduğu görülmektedir.
- 5) Ermeni ekonomisi kötü durumdadır. Ermeniler işgal altında tuttukları Azerbaycan’ın %20 sinden geri çekilir ve bir milyon Azeri Türk’ünün geri dönmesine izin verirler ise Türkiye sınırı açabilir. Birileri Ermeni meselesi ile Türkiye-Ermenistan ve Türkiye-Azerbaycan ilişkileri ayrı şeylerdir demektedir. Türkiye-AB ilişkileri Ermeni sözde soykırımına bağlanıyor da neden Türkiye-Ermenistan ile ilişkilerinde açık bir devletler hukuku ihlali olan işgalin sona ermesini istemesin.
- 6) Bu da Batılıların biz Türkleri kandırmak için ortaya attıkları bir laftır. Bir yandan Kuzey Irak’taki çıkarlarını korumak istediğin zaman “sınır ötesine adım atarsan ilişkileri keseriz” derler, öte yandan “Ermenileri doyur çünkü sen büyüksün”. Bu yaklaşımın ciddiye alınacak yanı yoktur.
- 7) Türkiye dış politikasını bir sınır kentinde iki kilo daha fazla peynir satacağım diye bekleyen bakkalların taleplerine göre yönlendirilemez.

Kıbrıs’ta AB tarafından Annan Planı sürecinde Kıbrıs’ı AB tam üyeliği için ön şart haline getirme süreci, şimdi Ermeni sözde soykırımı için uygulanma sürecine sokulmuştur.

Kıbrıs’ta AB tarafından Annan Planı sürecinde Kıbrıs’ı AB tam üyeliği için ön şart haline getirme süreci şimdi Ermeni sözde soykırımı için uygulanma sürecine sokulmuştur. Sonunda Ermeni sözde soykırımının kabulü, Türkiye’nin önüne AB tam üyelik şartı olarak konulacaktır. Ancak henüz ortam yeterince oluşmamıştır. Türk siyasetçileri, asker ve sivil bürokratları bu şartı kabul etmeye hazırlamak, Türk halkını ise “Ermeni Sözde soykırımı” konusunda tepkisiz hale getirmek için, Ermeni psikolojik operasyonunun daha bir süre devam etmesi gerekmektedir.

Bu psikolojik operasyonun en azından iki ayağı olduğu görülmektedir. Birincisi, tarihsel planda içimizde şüphe uyandırmak ve “Galiba biz bu işi yapmışız” dedirtmek. İkinci ayağı ise “AB tam üyesi olmaz isek kaybedecek çok şey var. Üye olmak için kabul etmek gerekiyor ise kabul edelim gitsin” düşüncesini üretmek. Önümüzdeki dönemde bu tez psikolojik savaş ajanları tarafından daha yoğun bir şekilde kullanılacaktır.

AB Sürecinde Ermeni Psikolojik Operasyonunda Yeni Taktikler: Tartışalım, Ödüllenenim, İmzalayalım

Gürbüz Evren, kısa fakat çok değerli olan çalışmasında, 2000'lerdeki yeni Ermeni stratejisini sekiz başlık altında toplamaktadır. Bunlar, 1)Türkiye'de ASALACI entel bir grup oluşturma ve destekleme süreci, 2)ABD ve Avrupa'da sigorta şirketlerine ve bankalara Tehcir sırasında zarar gören Ermenilerine ailelerinin açtığı davalar, 3)Soykırım iddialarına karşı çıkmayı yasaklayan yasaların dünya parlamentolarından çıkarılmasını sağlanma, 4)Soykırım iddialarının değişik ülkelerin ders kitaplarında yer almasını sağlayacak girişimler, 5)Soykırımın kabul edilmesini sağlamak için Türkiye'ye yardımcı olmak!, 6)Türkiye'nin Ermenistan sınırını açması için Ankara'ya baskı uygulanması, 7)Atatürk'ün Ermeni soykırımını kabul ettiği yalanının daha sık kullanılması ve 8)Sahte belgelerin daha çok kullanılması.⁷⁴

İçerden ve dışarıdan müdahalelerle, psikolojik operasyonun altyapısının oluşturulmasından sonra, AB, Türkiye'ye "Ermeni meselesini tartışın" demiştir. AB'nin bu çağrısı üzerine bütün televizyonlarımızda Ermeni meselesi tartışılmaya başlanmıştır. Sanki Erivan'da yayın yapan Ermeni televizyonunda Türk tezi anlatılabiliyormuş gibi, objektiflik adına Ermeni soykırımını savunan "aydın/bilim/operasyon adamları" televizyon ortada dolaşmaya başlamışlardır. Bu süreçte Türk tezini savunan bilim adamlarına ise televizyonlarda adeta ambargo uygulanmıştır.

Bu aydın/bilim/operasyon adamlarının ruh halini Prof.Dr. Durmuş Hoccoğlu şu şekilde tanımlamaktadır: "Türkiyeli aydın, bunların hiç birisi olmasa da ihanete müheyyadır; siyasetin ifsadı idi, sermaye idi vesaire, bütün bunlar zaittir onun ihaneti için, yani onlar olmasa da bu melaneti işleyecektir. Çünkü onun derdi Türk'ün varlığıdır. O, Türk'e tahammül edemediği için ihamet etmektedir; o komünist olur, komünist olmak için değil, komünizm ölür, liboş olur, küreselci olmak için değil, Kürt'ü sevmez Kürtçü olur, Alevi'yi sevmez, Alevici olur, Ermeni'yi sevmez Ermenici olur; AB o'nu ilgilendirmez, AB'ci olur; bir ve yalnız tek sebeble: O, Türk'e mazarrah dokunacak olma ne varsa bit gibi orada biter. Onun hiçbir yüksek ideali, hiçbir şeye sevgisi yoktur, hiçbir şeye sadakat duymaz, onu diri ve ayakta tutan tek şey, sevdikleri değil, sadece ve yalnız Türk'e olan dinmez nefreti, zift gibi yapışkan, kapkara kinidir."⁷⁵

Ermeni meselesi tartışılın dalgasını, konferans düzenleme aşaması izlemiştir. Kapalı dost sohbetlerinin üniversite zeminine taşınmasına karar verilmiştir. Boğaziçi Üniversitesinde 25 Mayıs 2005'de "Alternatif Ermeni Konferansı" düzenlenme

74 G. Evren, a.g.e, s.18.

75 Durmuş Hoccoğlu, "Türkiyeli Aydın'ın Dini, Türk'e Olan Kinidir", *Yeniçağ Gazetesi*, 9 Ocak 2009.

kararı alınmıştır. Konferansın düzenlenmesi görüşünü ortaya ilk atan, Fransız Devleti tarafından desteklenen Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün eski başkanı, eski İstanbul Rumu, yeni Fransız vatandaşı Stefanos Yaresimos'dur.⁷⁶

Bilimsel olduğu ileri sürülen konferansın davet metninde şu satırları okumak hiç şaşırtıcı değildir: “Konferans düzenleyicileri, bu yeni oluşumun ortak paydasını vicdani bir sorumluluğun idraki olarak ifade ediyorlar. Bu, yalnız bilimsel gerçeklik açısından veya dünya vatandaşlığı nezdinde bir sorumluluk değil, ülkemize, toplumumuza, demokrasimize karşıda bir sorumluluktur.” Sonucu, davetiyesinde açıklanan bilimsel kongre çok raslanan bir şey değildir.

Ancak daha da şaşırtıcı olan bir gelişme, Ermeni Konferansının ilk aşamada kamuoyundan gelen tepki üzerine Boğaziçi Üniversitesinde iptal edilmesi üzerine Ermeni Konferansı'nın düzenleyicilerinden biri akademisyenin “Biz amacımıza ulaştık” şeklinde bir açıklama yapmasıdır. Konferansın amacının gerçeği aramak olmadığı, sadece psikolojik operasyon amacı ile bu konferansın düzenlendiği böylece düzenleyicileri tarafından da teyit edilmiştir. Çünkü hiçbir bilimsel konferans gerçekleşmeden amacına ulaşmaz.

Bu arada konferansın amacına karşı olanların büyük bir kısmı yanlış bir demokrasi algılaması ve kompleksi içinde, “her şeye rağmen yapılsaydı” görüşünü ileri sürmüşlerdir. Bir düşün salonunda yapılmak istense idi ve buna karşı çıkılsa idi, o zaman demokrasi adına bu toplantının iptal edilmesine karşı çıkmak belki mümkün olurdu. Ancak, üniversiteler bilimsel araştırma ve tartışma alanlarıdır. Salona ancak, “sözde Ermeni soykırımına” inananların alındığı, sadece sözde soykırımı savunanların konuştuğu bir toplantıya “bilim adına hiçbir üniversite kapılarını açamaz. Çünkü burada yapılan bilim değil, bir grup insanın alındığı toplantı, bilimsel toplantı değil, toplu ayindir. Ancak bu toplantıları düzenleyenler açısından önemli olan husus, konunun tartışılması değil, gündeme gelmesidir.

Burada altı çizilmesi gereken bir husus, yurtdışında da Ermenilerin veya Ermenisi yanlısı kuruluşların Türk bilim adamlarının ve diplomatların bu toplantılarda görüş açıklamasına yıllarca izin vermemeleridir. Bazen de düzenledikleri toplantılara kendileri gibi düşünmeyen Türkleri almadıkları halde Türk bilim adamlarının katıldığını ve kendileri ile “soykırım” konusunda hemfikir olduğunu açıklamaktadırlar.⁷⁷

Yani, yerli ASALA'cı enteller, gerçek Ermenileri her alanda örnek almak hususunda kararlı davranmaktadırlar. Mahkeme tarafından durdurulması üzerine Konferans, 23-

76 G. Evren, a.g.e., s.25.

77 Justin McCarthy, “Kim Başlattı”, s.14, M. Çalık (der.) içinde.

25 Eylül 2005’de Bilgi Üniversitesi’nde Boğaziçi, Sabancı ve Bilgi Üniversitesi’nin rektörlerinin katılımı ile gerçekleşmiştir. Konferansa Dış İşleri Bakanı Abdullah Gül’de telgraf yollamıştır. Konferansta Ermeni teröristlerden direnişçi ve devrimci diye bahsedilmiş, Kürtler, Rumlar, Çerkesler, Gürcüler, Araplar, Süryaniler, Romanlar ve Lazlar’a da soykırım yapıldığı iddiaları ileri sürülmüştür.⁷⁸

Bu konferans ile birlikte, Türkiye’deki Ermenici aydınlar yeni bir söylem geliştirmeye başlamışlardır. 1915 Tehcirinin, devletler hukuku açısından soykırım sayılmadığını bilerek hazırlanmış bir yaklaşımdır bu. Bu yeni söylemde 1915-1916’da gerçekleşenlerine ne denileceği önemli değildir önemli olan bu olayın gerçekleşmesi, insanların yurtlarından sürülmesi, tehcir sırasında ölmeleridir. Bu bir faciadır. Buna rağmen, bunun devletler hukuku açısından “soykırım” olup olmadığını tartışmak vicdansızlıktır. Hatta bazıları soykırım olmadığını söyleyenlerin ahlaksız olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu yeni söylemin bir parçası da “Kaç Ermeninin öldüğünü tartışmanın bir anlamı yok, önemli olan insanların ölmesi” şeklindeki basit operasyondur. Bu son yaklaşımın amacı, Ermeni diasporası ve Ermenilerin 1.5 milyon Ermeni hayatını katletti iddiasının sorgulanması engellemektir.⁷⁹

Ermenici aydınların 2000’lerde ileri sürmeye başladığı bir başka tezde belgelerin çok önemli olmadığı tezidir. Hukuk alanında zayıflıkları gibi belgeler alanında zayıf olduklarını bilen Ermeniciler hem de akademik ünvanlıları, “Belgeler o kadar önemli değil.. Belgeleri istediğiniz gibi yorumlarsınız”⁸⁰ veya “Almanya’da Yahudileri yok edin diye bir belge bulamazsınız”⁸¹

Ermeni sözde soykırımı iddialarının gündeme taşınmasına yardımcı olanlar, işbirliği yapanlar konusunda da ne söylenmesi gerektiğini Aziz Atatürk ifade etmektedir: “Bu iddialar kesinlikle doğru değildir, iftiradır. Bunu yalnızca Batıya değil kendi yurttaşlarımıza da önemle ihtar etmek gereğini duyuyoruz. Zira, seyrek olmakla birlikte üzüntü ile işitiyoruz ki, milletimizin tarihini okumamış ya da milli hissiyattan mahrum kalmış olması gereken kimi kişiler, yabancıların bize karşı ortaya attıkları suçlamaları reddetmedikten başka, bir de vatanlarını, milletlerini özürülü göstermekten çekinmiyorlar! Hala salonlarını bize karşı konferans verdirmek için yabancılara açık tutanlar var. Bu gibilere lanet.”⁸²

Türkiye’de Ermeni tezini savunanların Batı tarafından açık bir şekilde ödüllendirilmesi süreci başlamıştır. Bir Alman gazetesinde “Türkler 1 milyon Ermeni ve 30 bin Kürdü katletti” açıklamasını yapan Orhan Pamuk Nobel Edebiyat ödülü

78 G. Evren, a.g.e., s.20 - 26.

79 G. Aktan, *Açık Kriptolar*, s.105.

80 Selim Deringil, G. Evren, a.g.e., s.30.

81 Fikret Adanır, G. Evren, a.g.e., s.30-31.

82 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Vesika 220.

alırken, Orhan Pamuk gibi ABD’de yazarlık eğitimi alan Elif Şafak’ta meşhurlaştırılmıştır.

Aralık 2008’de Ermeni psikolojik operasyonu yeni bir aşamaya taşınmıştır. Bir grup malum Ermenici tarafından başlatılan “Ermenilerden özür dileme” mektubu ve imza kampanyası da tam bir psikolojik savaş operasyonudur. Büyük bir ihtimal ile destek zeminini PKK ve benzeri Türkiye düşmanı kadroların oluşturacağı bu imza kampanyası da Türk milletinin tarihine ve kendisine olan güvenini sarsmayı hedeflemektedir.

Ermenicilerin amacı Türkiye’de gündem yaratıp, bu gündem üzerinden kendilerine yer yapmak ve zihinlere sızmaaktır. Böylece “normalleşmek”, “muhatap haline gelmek” ve uzun vadede sözde soykırımı AB ve ABD baskısı ile Kıbrıs-Annan Planı sürecinde olduğu gibi Türk milletine dayatmayı hedeflemektedirler.

Bir grup malum Ermenici tarafından başlatılan “Ermenilerden özür dileme” mektubu ve imza kampanyası da tam bir psikolojik savaş operasyonudur.

Türk milletinin ve Türk demokrasisi bu oyuna düşmemelidir. Ermenicilerin gerçek niteliği ortaya konulmalı ve onlara öyle davranılmalıdır. Bu davranış aşığılama, küçük görme, görmemezlikten gelme, küçümseme, tiksinti ve gerekir ise en ağır şekilde milli zeminde fikri olarak tüketme olmalıdır. Esasen, Türk hukuk sistemi de bu davranış bütünü emretmektedir.

Yargıtay, 4. Hukuk Dairesi, e.92-12361 ve 15373 no’lu kararı ile bu konuda ortaya bir hukuk şaheseri koymuştur. Hüküm şöyle demektedir: “Anayasanın 176. maddesi uyarınca onun başlangıç kısmı da metne dahildir. Başlangıç bölümünün 7. fıkrası gereği olarak Türklüğün manevi değerlerine ve ulusal çıkarlarına aykırı hiçbir düşünce koruma göremez. Son fıkrayla değerler ve çıkarlar, Türk milleti tarafından, Türk evladının vatan ve millet sevgisine emanet olunmuştur.”

Sonuç veya Ermeni Psikolojik Operasyonunun Kısmi Sonuçları

Ermeni psikolojik operasyonunun yukarıda dikkat çektiğimiz iki ekseninin ulaştığı noktaları değerlendirdiğimiz zaman karşımıza çıkan husus şudur:

1980’li yıllarda yoğunlaşan küresel bir soykırım propagandasını 1990’lara ve 2000’lere taşımaktadır. Bu çerçevede Ermeni diasporası, dünyanın her yerinde parlamentolardan sözde soykırım yasaları çıkarma çalışmaları yürütmüştür. Bu konuda Ermeni diasporasının ciddi bir başarı kazandığı görülmektedir.

Toplam 18 üye şimdiye değin soykırım iddiasını parlamentolarında kabul etmişlerdir. Bu ülkeler, Uruguay, Kıbrıs Rum Kesimi, Arjantin, Rusya, Kanada, Yunanistan, Lübnan, Belçika, İtalya, Vatikan, Fransa, İsviçre, Slovakya, Hollanda, Polonya, Venezüella, Lituanya ve Şili'dir.⁸³ Buna 1987'de sözde soykırımı kabul eden Avrupa Parlamentosunu da eklemek gerekmektedir. AB'nin yaşadığı süreç, Ermeni baskılarının nasıl nitelikler alabileceğini göstermesi açısından çarpıcıdır. 1987'de AP Siyasi Komisyonuna gelen tasarı iki kez üst üste, 14'e 16 reddedilmiştir. Reddedilen tasarinın Genel Kurul gündemine gelmesi mümkün değilken, yine de Genel Kurul gündemine taşınmıştır. AP Genel Kurulu üyelerinin yüzde on beşinin katıldığı oylamada, parlamento binasının çevresi oylama günü binlerce Ermeni tarafından sarılmıştır. Bazı AP üyeleri silahla tehdit edilmişlerdir.⁸⁴

Ancak, Ermeni psikolojik savaşını doğru değerlendirmek açısından nasıl ve neden bu sonuçları aldığını da anlamamız gerekmektedir. Fransa, 29 Mayıs 1998'de Ermeni soykırımı yasasını kabul etmiştir. Bu yasanın gündeme gelmesinin hemen öncesinde, 2. Dünya Savaşı sırasında 1600 Yahudiye Almanlara teslim etmesine rağmen General de Gaulle döneminde 10 yıl Paris emniyet müdürü olan 1978'de bütçe bakanlığına yükselen M. Papon'un Yahudi soykırımına yardım gerekçesi ile yargılanmasına başlamıştır.⁸⁵ Bu aşamada Fransız meclisi, Gündüz Aktan'ın ifadesi ile "kendi günahlarını itiraf etmek için" Türklere muhtaç olmuşlardır.⁸⁶

Bir başka ilginç gelişme de İsviçre'de yaşanmıştır. 22 Mart 2002'de İsviçre'nin 2. Dünya Savaşı'nda Yahudi Soykırımına yaptığı katkılarla ilgili açıklanacaktı. 18 Mart 2002'de İsviçre parlamentosuna, 200 milletvekilinin 115'inin imzası ile Ermeni soykırımını tanıma önergesi sunulmuş, 2001'de yine aynı parlamento tarafından reddedilen bu önerge bu sefer kabul edilmiştir.⁸⁷

Bu durumu Prof. Dr. İlber Ortaylı şu şekilde değerlendirmektedir: "Toplumlar ruhsal temizlenme ihtiyacında ve Shakespeare'in 'Hamlet'indeki katil kralın deyişiyle: 'kokusu göğü kaplayan leş gibi suçlarını' yükleyecek başka ortamlar arıyorlar."⁸⁸ Ortaylı'ya göre, Batı Türkiye'yi kendi kurduğu "kasaplar klubüne almak" istemektedir. Aktan'da "itiraf eden ve özür dileyen toplumlar, kendi suçlarından kurtuldukları kanısıyla, aynı suçtan başkaların tarafından işlendiğini ileri sürmeye başlıyor. Bu, aslında, antisemitizmle Yahudilere yaptıkları projeksiyonun yeni

83 A.g.e., 15-15; Gürbüz Evren, Almanya'nın soykırım dememekle beraber aynı anlama gelebilecek bir tanım yaptığını belirtmektedir. Soykırım suçlamasını kabul etmiş değişik ülkelerdeki federe bölgeler için bkz. A.g.e., s.15-16; Polonya'nın sözde soykırımı kabul süreci için bkz. Fırat Baş, "Karşıtlığı Derinleştirmek", *Ermeni Araştırmaları*, Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslar arası İlişkiler Dergisi, Kış-İlkbahar 2006, s.193-204 .

84 P.Y. Tacar, a.g.m., s. 98-99.

85 Fransa'nın yasayı kabul süreci için bkz. P.Y. Tacar, a.g.m., s.96-98.

86 Gündüz Aktan, *Açık Kriptolar*, s. 17.

87 Aktan, a.g.e., s.61.

88 İlber Ortaylı, *Kırkı Ambar Sohbetleri*, Aşına kitaplar, Ankara 2006, s.200.

hedeflere, bu arada Türklere ve Türkiye'ye yönelmesi demek” tespitini yapmaktadır.⁸⁹

Psikatrhist Erol Göka'da konuyu ele alırken şu tespiti yapmaktadır:” Ermeni yasa tasarılarının neden şimdi gündeme geldiğinin açıklanmasında Batılı-Hıristiyan bilincin suçluluk duygusunun ve mağduriyet psikolojisinin payı büyüktür. Zengin ülkelerin parlamentoları ve kamuoyları gerçek mağduriyet saptanması ve desteklenmesi dileğiyle vicdanlarının seslerini dinlemeye çalışabilirler ama bu arada asıl yaptıkları, kendi suçlu bilinçlerini temize çıkarmaktır. Daha doğrusu kendi suçlu bilinçlerini temize çıkarmaya yaradığı için, bu mağduriyet oyununu böylesine iştekle oynamaktadırlar....Mağduriyet psikolojisinin altında işleyen asıl düzenek, iki dünya savaşının sorumlularının mağduriyet psikolojisidir.’ Hitler, soykırımı Türklere öğrendi’ şeklindeki, son zamanlarda propagandanın ana tematiği olan Ermeni tezinde, bu çocukça düzenek kendini iyice açığa vurmaktadır. Tıpkı kabahat işleyen bir çocuğun, ‘ama Ali de öyle yapmıştı’ diyerek eylemini meşru göstermeye çalışması gibi, tüm Batılı-Hıristiyan bilinç de ‘aslında biz böyle şeyler yapmayız ana Türklere öğrendik’ gibi çocukça bir düzeneğe sarılmakta, böyle komik ve çocuksu bir yolla günahlarından arınmaya ummaktadır.”⁹⁰

Anılan ülkelerin parlamentolarının 1915 olaylarının soykırım olduğuna dair iddiaların hukuki anlamda hiçbir değeri yoktur. Çünkü, herhangi bir eylemin soykırım sayılıp sayılmamasına uluslar arası veya ulusal anlamda böyle bir kararı vermeye yetkili mahkeme karar verebilir.⁹¹

Daha önemli bir başarı ise kamuoyları nezdinde kazanılmış olan başarıdır. Bir çok ülkenin aydını parlamentosu Ermeni sözde soykırımını kabul etmemiş olsa da 1915’de Türklere yönelik bir soykırım gerçekleştirdiğini düşünmektedir.

Türkiye üzerinde yapılan dış politik baskılarla da desteklenen Ermeni psikolojik operasyonu bazı kısmi sonuçlar üretmeyi başarmıştır. Bunları kısaca şu başlıklar altında toplayabiliriz.

- a) Arkalarındaki dış ve basın desteği sayesinde sayılarının çok üzerinde bir etkinlik kazanan Ermenici lobi mensupları, Türk milletinin Ermeni sözde soykırımı konusunda bölünmüş olduğu görüntüsünü vermektedir.
- b) Türk kamuoyunda sözde soykırım iddialarına karşı çıkışı kısmen de olsa statikleştirme ve Ermeni tezinin savunulmasının normalleşmesi,

89 G. Aktan, *Açık Kriptolar*, s.133.

90 E. Göka, a.g.m., s.133-134.

91 P.Y. Tacar, a.g.m., s.92-93.

- c) Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Erivan ziyaretinden sonra Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinden koparılması ve ABD baskısı ile gerçekleşen bu sürecin Türk kamuoyuna başarı olarak sunulması.

Önümüzdeki dönemde, bu kısmi başarılarından cesaret alan Ermeni lobisi ve yandaşları, Türkiye'nin sözde soykırımı kabul etmesi, Türk kamuoyunun duyarsızlaştırılması konusundaki psikolojik operasyonlarını artırarak sürdürecektir. Duyarlı aydın kamuoyunun, Türk milletine karşı girişilen bu alçakça suikasti engellemek amacı ile uyanık olmanın ötesinde yoğun bir çalışma içinde olmalıdır.